

بررسی تحلیلی ویژگی‌های دانش‌آموز در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و نقد آن با

استفاده از «آداب المتعلمین» خواجه‌نصیرالدین طوسی

دکتر حیدر اسماعیل پور^۱، دکتر مهدی محمودی^۲، دکتر مریم محمدی^۳، زهرا رفیعی سلوط^۴

۱. استادیار گروه علوم تربیتی (فلسفه و تربیت اسلامی)، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

۲. عضو هیات علمی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۳. عضو هیات علمی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران.

۴. کارشناس ارشد علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

فصلنامه ایده‌های نو در تعلیم و تربیت، دوره دوم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۱، صفحات ۲۶-۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۹

چکیده

هدف این تحقیق بررسی ویژگی‌های دانش‌آموز از دیدگاه اسناد آموزش و پرورش و نقد آن بر اساس کتاب «آداب المتعلمین» خواجه‌نصیرالدین طوسی است. روش به کاررفته در این پژوهش تحلیل اسناد و انتقادی بوده است. براین اساس ابتدا بخش مبانی انسان‌شناسی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش موردبررسی قرار گرفت و با توجه به آن ویژگی‌های دانش‌آموز صورت‌بندی شد. سپس با مراجعه به کتاب «آداب المتعلمین» خواجه‌نصیرالدین طوسی به مشخصات دانش‌آموز اشاره شد و در پایان با معیار قرار دادن کتاب «آداب المتعلمین»، ویژگی‌های دانش‌آموز در سند موردنقد قرار گرفت یافته‌های تحقیق نشانگر آن است که علی‌رغم وجود ویژگی‌های مشترک، برخی از ویژگی‌های دانش‌آموز از دیدگاه خواجه‌نصیرالدین طوسی وجود دارد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش کمتر به آن توجه شده یا اصلاً وجود ندارد. در اسناد آموزش و پرورش، به‌طورکلی تأکید مناسب و کافی بر مبانی و اصول صورت گرفته و اشاره اندکی به روش‌های مشخص شده است و این در حالی است که خواجه‌نصیرالدین طوسی در کتاب «آداب المتعلمین» به معرفی خصوصیات و روش‌های تربیتی مبتنی بر اصول و بنیادهای دینی می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: دانش‌آموز، آداب المتعلمین، خواجه‌نصیرالدین طوسی، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.

فصلنامه ایده‌های نو در تعلیم و تربیت، دوره دوم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۱

مقدمه

سند تحول آموزش و پرورش توسط کارشناسان دانشگاه و حوزه به تبیین تربیت و تحلیل آن متناسب با نیاز بومی فراگیران پرداخته‌اند. گسترده‌ی موضوع در سند نشان می‌دهد که به‌طور مفید به مبانی، اصول مبتنی بر رویکرد دینی در ابعاد گوناگون پرداخته شده است. تعلیم و تربیت (معلم، دانش‌آموز، محتوا) و برنامه‌ریزی مناسب از جمله مهم‌ترین ابزارهای رسیدن انسان به سعادت و موفقیت است که در دوره‌های مختلف انسان مورد توجه قرار گرفته است. اندک ملاحظه‌ای به گذشته تربیت اسلامی نشانگر آن است که مریدان بزرگ اسلامی به گونه‌های متفاوتی به تربیت انسان پرداخته‌اند و توجه به ابعاد گوناگون نظرات آن‌ها راهگشا و راهنمای مشکلات تربیت کنونی است: بررسی وضعیت آموزش و پرورش از صدر اسلام تا قرن چهارم هجری حکایت از آن داشت که در ایران همانند سایر ممالک جهان طی این دوره نخستین نهادهای آموزشی در جوار تشکیلات مذهبی، مساجد دایر شده است و غرض اصلی تعلیم و تربیت دانش‌آموز در این دوره اجتماعی کردن دانش‌آموز و سازگار نمودن او با محیط محلی و انتقال میراث فرهنگی جامعه محلی بوده است (آقازاده، ۱۳۸۹).

دانش‌آموز از جمله عناصر مهم نظام تعلیم و تربیت است که تمام فعالیت‌های نظام آموزشی رسمی و غیررسمی در جهت تحقیق یادگیری شایسته او به کار گرفته می‌شود و تعریف دانش‌آموز در نظام دینی و اسلامی متناسب با ارزش‌ها و آرمان‌های خاصی صورت می‌گیرد. دانش‌آموز به عنوان عنصر مهم نظام آموزش و پرورش در دوره‌های گوناگون مورد توجه بوده است.

اصمعی، عبدالملک بن قریب بصری ابوسعید (۱۲۳-۲۱۶) از روان بزرگ درباره شاگرد می‌گوید: شاگرد باید عاقل، حریص به علم و وقت کافی و حافظه خوب داشته باشند (راوندی، ۱۳۹۲). ابن‌سینا نیز از اندیشمندانی است که پنج اصل ایمان، اخلاق خوب، تندرستی، سواد، هنر و پیشه را در تعلیم و تربیت برشمرده است. به نظر وی طفل را باید از شش سالگی به مکتب فرستاد. در ضمن تحصیل از ورزش که برای سلامت بدن لازم است و پیشه و هنر که برای امرار لازم است نباید خودداری کرد (مصاحب، ص ۳۴). اخوان‌الصف با سعه نظر، طالب حقیقت بودند و به هیچ‌یک از علوم و مذاهب به دیده بغض و دشمنی نگاه نمی‌کردند و با کمال صراحت می‌گفتند: «نظر و راه ما، تمام علوم و مذاهب را فرامی‌گیرد» بنا به عقیده آن‌ها یک کیش عقلی در بالای تمام ادیان و مذاهب وجود دارد که استنباط و درک آن به عهده عقل است. فارابی تعلیم و تربیت را هدایت فرد به وسیله فیلسوف حکیم برای عضویت در مدینه فاضله، به منظور دستیابی به سعادت و کمال اول در این دنیا و کمال نهایی در آخرت می‌داند. ایشان اجتماعی بودن، حرفه‌آموزی و رعایت تفاوت‌های فردی را از جمله اصول آموزش و پرورش می‌دانند (ضیمران، ۱۳۸۰). ابوعلی مسکویه اندیشمند تربیتی مسلمان دیگری است که در تطهیر الاعراق به مواردی پیرامون تربیت اشاره داشته است. وی دور کردن عوامل فساد در محیط تربیتی را به پدران توصیه کرده و معتقدند ستایش متری موجب روی آوردن او به کار نیک می‌شود. توجه به طبیعت کودک، رعایت تفاوت‌های فردی، عادت دادن به سختی از جمله مواردی است که در تربیت باید بدان توجه داشت (راوندی، ۱۳۹۲). جلوگیری از مجالست کودک با اشخاص بد، بی‌ادب و فاسد، ستایش نیکوکاران در نزد کودک، مغتنم شمردن گرسنگان، برخورد

قناعت‌پیشگی را ابوعلی مسکویه از اهداف مهم تعلیم و تربیت برمی‌شمارد (صفوی، ۱۳۸۳). کیکاووس بن اسکندر در زمینه تربیت عقیده دارد طبیعت و استعداد والدین عیناً به کودک به ارث می‌رسد. برنامه تحصیلات را همه‌جانبه و جامع پیشنهاد می‌کند و آموختن پیشه را از واجبات شمرده است و درروش تعلیم، تنبیه را جایز می‌داند. وی به آموختن عمل پس از آموزش نظر، دور کردن کودک از بدکاران تأکید فراوان دارد (ضمیران، ۱۳۸۰). حرفه‌آموزی، استفاده از خانه، صحرا و نخجیرگاه برای تربیت طفل و آماده کردن طفل برای زندگی شایسته اصل و تبار، آموختن اخلاق و خصلت‌های نیکو چون راست‌گویی، نیکی کردن، فروتنی، پارسایی، حق‌شناسی، دادگری، جوانمردی، سخاوت و قناعت از جمله مهم‌ترین اهداف از دیدگاه عنصرالمعالی (کیکاووس بن اسکندر) بوده است (صفوی، ۱۳۸۳). غزالی از دور داشتن کودک از عوامل مخالف فطرت کودک و نیروهای محیطی مزاحم پرورش صحیح، ساده زیستن، تلقین مطالب نیکو، تشویق و نادیده گرفتن خطاهای اولیه کودک و توضیح پنهانی در صورت ضرورت، عمل به آموخته، ترساندن برای تنبیه مقدم بر تنبیه بدنی باشد. مهربانی کردن با کودک، گشاده‌رویی او را پرورش دادن، بزرگ‌تران و پدران طوری رفتار کنند که کودکان حد خود را نگه‌دارند (راوندی، ۱۳۹۲).

با توجه به مراتب فوق در تحقیق حاضر، ویژگی‌های دانش‌آموز در بخش مبانی انسان‌شناسی اسناد آموزش و پرورش کشور بر اساس دیدگاه خواجه‌نصیرالدین طوسی در کتاب «آداب المتعلمین» در خصوص دانش‌آموز، موردنقد و ارزیابی قرار گرفته است. برای رسیدن به این هدف، سؤالات زیر دسته‌بندی شده است: الف) مبانی انسان‌شناسی (ویژگی‌های دانش‌آموز) در اسناد آموزش و پرورش چگونه است؟ ب) در دیدگاه خواجه‌نصیرالدین طوسی، دانش‌آموز چه ویژگی‌هایی دارد؟ ج) از منظر خواجه‌نصیرالدین طوسی، چه نقدهایی را می‌توان بر ویژگی‌های تعریف‌شده دانش‌آموز در اسناد آموزش و پرورش متصور شد؟

روش پژوهش

در تحقیق حاضر از روش‌های تحلیل اسناد و انتقادی بهره گرفته شده است. براین اساس، برای پاسخ به سؤال اول و دوم تحقیق از روش تحلیلی اسناد استفاده شده است؛ به این صورت که اسناد و مدارک دست‌اول در تربیت‌معلم کشور و نیز آثار خواجه‌نصیرالدین طوسی (آداب المتعلمین) انتخاب شده و مضامین و عبارات موجود در آن‌ها که به‌نوعی اشاره به مبانی انسان‌شناسی داشته همچنین در خصوص مرتبی، به‌خصوص ویژگی‌های آن انتخاب و بازسازی شده است. برای پاسخ به سؤال چهارم پژوهش از روش انتقادی استفاده شده است. به این گونه که پس از مشخص شدن مبانی انسان‌شناسی و به‌خصوص ویژگی‌های دانش‌آموز، این ویژگی‌ها در اندیشه خواجه‌نصیرالدین طوسی معیار قرار گرفته و بر اساس آن ویژگی‌های دانش‌آموز در اسناد آموزش و پرورش کشور نقد شده است؛ بنابراین، معیار نقد در پاسخ به این سؤال نه از درون و با استفاده از خود اسناد، بلکه از بیرون و با استناد به دیدگاه خواجه‌نصیرالدین طوسی انجام گرفته است و معیار نقد بیرونی است.

یافته ها

پاسخ به سؤال اول: مبانی انسان شناسی (ویژگی های دانش آموز) در اسناد آموزش و پرورش چگونه است؟

مبانی انسان شناسی سند تحول آموزش و پرورش

شکل گیری فرهنگ غنی بومی و دینی مستلزم نظریه پردازی در عرصه های گوناگون است. تربیت آدمی یکی از حوزه هایی است که نقشی اساسی و مهم در فعالیت های آدمی دارد. در هر دوره به تناسب اعتقاد و عدم اعتقاد به تربیت رویکردهای گوناگونی در زمینه نظریه پردازی شکل گرفته است. نظریات مستلزم تبیین عناصر اساسی آن ها است. مبانی، اصول، اهداف و روش ها به عنوان اجزاء و عناصر نظریات تربیتی است که باید به خوبی بدان توجه شود و متناسب با فرهنگ بومی و ملی تبیین گردد. سند تحول در راستای کمک و مساعدت به مربیان به خوبی اشاره به مبانی و بنیادهای اصیل فرهنگ دینی نموده است. روش های تربیتی به لحاظ نزدیکی به حوزه اجرا و واقعیت بیشتر مورد توجه بوده و نقش آن متناسب با تغییرات و تحولات لازم است که بهتر تبیین شود. مربیان: افرادی که مخاطبان اصلی فرایند دوسویه تربیت اند و از استعداد و توانایی بالقوه برای حرکت آگاهانه و اختیاری به سوی مراتب کمال برخوردارند، ولی در عین حال شایستگی های لازم را جهت درک و بهبود موقعیت خود و دیگران ندارند (ص ۱۳۷). انسان شناسی، سنگ بنای هرگونه نظام تربیتی است و بر اجزاء و عناصر آن همچون اصول تربیتی و ... نیز پرتو می افکند (باقری، ۱۳۸۸). مراد از مبانی انسان شناسی، در ذیل مبانی اساسی تربیت، آن دسته از گزاره های توصیفی تبیینی مدلل درباره واقعیت وجود انسان است، که از تعالیم اسلامی یا معارف اصیل اسلامی در مقام توصیف خصوصیات عموم افراد نوع بشر یا از مباحث مربوط به تعریف انسان در فلسفه اسلامی (علم النفس) استخراج شده اند و باید آن ها را به لحاظ نقش محوری تبیین و ترسیم سیمای کلی انسان در هر نظریه فلسفی تربیت، سنگ بنای اصلی هرگونه توصیف و تبیینی از فلسفه تربیت با رویکرد اسلامی دانست (سند تحول بنیادین، ۵۷). رویکرد سند مبتنی بر فعالیت ملموس و به طور مشخص دانش آموز است.

مبانی انسان شناسی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در جدول ۱ دسته بندی شده است.

جدول ۱. مبانی انسان شناسی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

ردیف	عبارت	آدرس در سند تحول بنیادین	مفهوم (ویژگی دانش آموز)
۱	بدن و روح مراتب یک وجود شخصی واحد و متصل به هم اند و این دو وجه و دو جنبه وجود انسان، بر هم تأثیر و تأثر مداوم و متقابل دارند.	صفحه ۵۷	ابعاد جسمی و روحی مرتبی
۲	مخاطب خداوند روح و نفس انسان است.	صفحه ۵۸	رسیدگی به روح مهم تر از رسیدگی به جسم
۳	انسان فطرت الهی خود را یا تثبیت می کند و شکوفایی می بخشد یا به فراموشی می سپرد.	صفحه ۵۹	شکوفایی فطرت
۴	کمال طلبی آدمی دارای مراتبی است و حرکت در این مسیر، از کمالات طبیعی آغاز می گردد و به سوی مراتب بالاتر پیش می رود.	صفحه ۶۰	طی مراتب کمال
۵	دستیابی به غایت هستی هدف اساسی آدمی است اما رسیدن به این هدف، با توجه به نیروی اراده و اختیار در آدمی، مستلزم حرکت تعالی جویانه و اختیاری انسان از مراتب فرودین زندگانی به سوی خداوند متعال است.	صفحه ۶۰	حرکت خودجوش و اختیاری به سوی کمال

۶	اراده آدمی تنها در چهارچوب تقدیر خداوند و با پذیرش سنن الهی، قدرت تأثیرگذاری بر این دگرگونی ها را دارد.	صفحه ۶۱	تسلیم اراده الهی بودن
۷	عنایت ویژه خداوند به همه انسان ها، کرامتی خداداد و ذاتی است.	صفحه ۶۱	حفظ کرامت انسانی ذاتی
۸	خردورزی، وجه تمایز نفس انسانی از نفس حیوانی و نباتی است.	صفحه ۶۳	خردورزی
۹	هرگونه تکاملی که برای انسان حاصل می شود در اثر اعمال اختیاری و آزادانه اوست.	صفحه ۶۵	آزادی و انتخاب
۱۰	استعدادهای طبیعی و سرشار انسان در همه ابعاد و همواره، قابلیت فعلیت یافتن را دارند.	صفحه ۶۶	استعداد در همه ابعاد
۱۱	پذیرش فطرت و طبیعت مشترک نباید موجب گردد که انواع تفاوت های موجود بین انسان ها و در مراحل زندگی هر انسان نادیده گرفته شود.	صفحه ۶۷	تفاوت های فردی
۱۲	انسان موجودی همواره در حال حرکت و سیورورت است.	صفحه ۶۸	حرکت و تلاش
۱۳	انسان در طی زندگی خود همواره در موقعیت خاصی به سر می برد.	صفحه ۶۸	توجه به موقعیت های خاص در زندگی
۱۴	آدمی در مسیر زندگی خویش با بسیاری از مخاطرات و تهدیدهای بیرونی و درونی مواجه است	صفحه ۷۰	مبارزه با بازدارنده های درونی و بیرونی
۱۵	انسان از نظام فرهنگی، اقتصادی و سیاسی اجتماع تأثیر می پذیرد.	صفحه ۷۰	تعامل با محیط فرهنگی، اقتصادی و سیاسی
۱۶	هویت آدمی به تدریج شکل می گیرد.	صفحه ۷۳	حرکت تدریجی
۱۷	هویت آدمی، دو وجه فردی و جمعی دارد.	صفحه ۷۴	هویت فردی، اجتماعی
۱۸	نسبت به انجام درست تکالیف فردی و اجتماعی خویش مسئولیت دارد و باید پاسخگو باشد.	صفحه ۷۴	مسئولیت پذیری
۱۹	پذیرش رهبری و ولایت این مربیان الهی زمینه ساختن و پرداختن هویت انسان ها را به خوبی فراهم می آورد.	صفحه ۷۵	قانون پذیری
۲۰	نیازمند آن است که مصادیق حقیقی انسان کامل (پیامبران الهی و امامان معصوم علیهم السلام) را بشناسد و با تولد و تأسی به ایشان - به عنوان اسوه حسنه - در مجرای ربوبیت الهی قرار گیرد.	صفحه ۷۶	الگو برداری
۲۱	اعتقاد به روز رستاخیز و حیات اخروی از مبانی مهم تربیت اسلامی است.	صفحه ۷۷	اعتقاد به معاد

با توجه به عبارات مستخرج از سند تحول بنیادین و مضامین آن ها می توان گفت: انسان موجود آزاد، دارای قدرت انتخاب و اختیار است، اما این آزادی اراده را خدا به او داده است بنابراین دانش آموز دارای قدرت انتخاب و آزادی است. انسان توانایی شناخت جهان هستی و ابعاد مختلف آن را دارد. خداوند به انسان نیرویی عطا کرده است که به واسطه آن می تواند از هستی و موقعیت خویش در آن آگاهی یابد، دانش آموز توانایی درک محیط اطراف خود را دارد. انسان همواره در موقعیت قرار دارد و می تواند آن را درک کند و تغییر انسان موجودی اجتماعی است و شخصیت او تا حد زیادی تحت شرایط محیطی ساخته و پرداخته می شود؛ یعنی هویت انسان از نظام فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تأثیر می پذیرد. انسان به منزله موجودی خردورز، آگاه، باورمند، دارای اراده و عامل، خود منشأ اصلی عمل یعنی فعل اختیاری برخاسته از معرفت، باور، میل، اراده، طراحی و عزم خویشتن است. خداوند انسان ها را با وجود اشتراکات بسیار در استعدادها و علایق طبیعی، فطرت الهی، بهره مندی از عقل و اراده و اختیار و... دارای برخی خصوصیات متفاوت آفریده است ویژگی های فردی دانش آموزان متفاوت است.

پاسخ به سؤال دوم: در دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی، دانش آموز چه ویژگی هایی دارد؟

تأثیر هم نشین

هیچ چیز را تأثیر در نفس زیاده تر از تأثیر جلیس و خلیط نبود و همچنین احتراز از موانست و مجالست کسانی که بدین مناسب متجلی نباشند و علی الخصوص از اختلاط اهل شر و نقص مانند گروهی که به سخرگی و جنون شهرت یافته اند.

نیت

هر پژوهنده دانش در فراگیری و آموختن خود، هدف و نیتی خاص دارد و این نیت در تمام کارها به عنوان یک اصل است. نیت را معنی قصد است و قصد واسطه است میان علم و عمل. چه اول تا نداند که کاری کردنی است ثابت، قصد کردن آن کار نکند و تا قصد نکند آن کار از وی صادر نشود. در کتاب ترغیب المتعلمین چنین آمده است: طالب علم باید برای احیاء دین و از بین بردن جهل، دنبال علم برود و نیتش از تحصیل، اقبال مردم به وی و به دست آوردن حطام دنیوی و رسیدن به مال و منال پیش سلاطین نباشد. شایسته است دانش پژوه در فراگیری دانش موارد زیر را هدف و نیت خود قرار دهد. ۱- جلب رضایت و خشنودی خداوند متعال ۲- دوری نمودن از نقش خویش و دیگر افراد ناآگاه ۳- پایدار داشتن دین و زنده نگه داشتن اسلام با امر به معروف و نهی از منکر خویش و دیگر بستگان (ص ۷۰).

خودکارآمدی دانش آموز و نحوه برگزیدن استاد

در مورد برگزیدن استاد سزاوار است قبل از انتخاب دانشی که در نظر دارد فراگیرد، مشورت نماید. هرگاه دانشجویی برای کسب علم وارد شهری شود، باید درآمد و رفت با دانشوران و عالمان شتاب نکند و دو ماه در آن شهر صبر کند و آگاهانه استادی انتخاب نماید (ص ۷۰).

کوشش و تلاش

کسالت و کاهلی در اثر نشناختن ارزش علم، بر انسان روی می آورد. چه وقتی انسان ارزش علم را بشناسد، انگیزه ای برای کار ایجاد می شود و اگر کسی اندیشه در ارزش ها و والاترهای علم نماید، هراندازه هم تنبل و بی ذوق باشد، اشتیاق به علم او را به انگیزه می آورد. از این رو دانش پژوه بایسته است که ارزش و دانش را بازبشناسد و به اهمیت آن پی ببرد (ص ۸۱).

دانشجو باید در چند موقع برای درس خواندن و تکرار و مرور آن مراقبت نماید و خود را بدان ملزم دارد و آن اوقات عبارت اند از اول شب و آخر آن بین مغرب و عشاء و وقت سحر.

از چیزهای دیگری که خستگی را هنگام مطالعه می گیرد، تعویض کتاب درگاه مطالعه است که اگر دانشجویی از علم تاریخ خسته شد، اخلاق بخواند و اگر از اخلاق خسته شد حدیث بخواند.

دوران نوجوانی و آغاز جوانی را غنیمت شمرد. اصل رفتار و مدارا از اصول مهم در تعلیم و تربیت است. همین لازم است. همچنین لازم است که دانشجو در راه فراگیری خود دارای همت عالی و بلند باشد چه آنکه انسان با همت خویش اوج می گیرد، چنانکه پرنده به وسیله بال هایش آسمان ها را در هم می نورد.

پیوستگی در جست و جو

دانشجو باید استمرار بر تحصیل را حفظ کند و در آغاز و پایان شب درس را تکرار کند، زیرا بین مغرب و عشا و نیز سحرگاه لحظه مبارکی است (صفحه ۶۰).

داشتن اراده‌ای بزرگ

طالب علم باید در راه کسب و علم همی عالی داشته باشد؛ زیرا همان‌طور که پرنده با دو بالش پرواز می‌کند، انسان نیز با همت و اراده‌اش تعالی می‌یابد.

تداوم و دقت

دانش است که جاویدان می‌ماند و هر آنچه غیر آن است از بین می‌رود. حقیقتاً دانش موجب حیات جاودان و ابدی است (۶۱).

سستی و بی‌حالی و اسباب آن

سستی و بی‌حالی در نتیجه زیادی بلغم و رطوبت در بدن انسان حاصل می‌شود. راه درمان و کاهش سستی و بی‌حالی، کم خوری است. از جمله روش‌های کم خوری که مثری باید بدان توجه کند، تفکر در منافع کم خوری، اندیشه کردن در مضرات پر خوری خوردن غذای چرب و به دانستن هدف طعام و شراب است (۶۲).

زمان شروع

شایسته است که زمان شروع درس، چهارشنبه باشد؛ زیرا همان‌گونه که رسول اکرم (ص) فرمودند: هر کار خیری به‌روز چهارشنبه شروع شود، قطعاً انجام می‌پذیرد (۶۳).

آغاز کردن با متن‌های کوچک

رسم بوده که استادان برای طالب نوپای علم، متن‌های کوچک و ساده انتخاب می‌نموده‌اند تا فهمیدن و حفظ کردنش آسان باشد.

نگارش مطالب

بعد از به خاطر سپردن و تکرار زیاد مطالب، حاشیه‌نویسی نطلبی را که نمی‌فهمد ننویسد زیرا در طبیعت خستگی ایجاد می‌کند و زیرکی را از بین می‌برد.

مباحثه و مناظره

مناظره و بحث کردن همچون مشورت کردن است و مشورت کردن راه دستیابی به راست‌کاری است که با دوراندیشی و میانه‌روی حاصل می‌شود، نه با فریاد و غوغا (ص ۶۵).

دوراندیشی و باریک‌بینی

قبل از سخن گفتن جز اندیشیدن چاره‌ای نیست تا آنجا که سخن درست حاصل آید. از این‌رو قبل از گفتن، با اندیشیدن در آن، باید آن را راست نمود تا ایراد آن به رنج و سختی نینجامد (ص ۶۶).

فایده بردن

در تمامی احوال و اوقات از همه افراد باید بهره برد (ص ۶۷).

شکر و دعا

دانشجو باید با زبان و اعضای خود مداوم خدای را سپاس گزارد. او باید فهم و دانش را از جانب خدا بداند و تهی‌دستان را از طریق مالی و غیرمالی حمایت کند؛ و از خداوند توفیق و هدایت را درخواست کند؛ زیرا او طالب هدایت را حتماً هدایت کرده و رهنمون می‌شود (ص ۶۷).

بلندهمتی، درگرو کناره‌گیری از حرص و بخل

شایسته است که طالب علم دارای همت والایی باشد، به اموال مردم حرص نرزد. این مورد از نکات ممیزه و متمایز آموزش فنی حرفه‌ای است که در سند چندان بدان پرداخته نشده است: در گذشته چنین بوده که ابتدا حرفه‌ای می‌آموختند، سپس به فراگیری دانش می‌پرداختند تا اینکه چشم طمع به دارایی دیگران ندوزند (ص ۶۸).

مقدار تکرار دروس

شایسته است که دانشجو برای خودش دفعات تکرار درس را مشخص کند. زبینه است که مطالب دیروز و امروز را پنج بار تکرار کند و مطالب یک و دو و سه روز قبل از دیروز را به ترتیب سه و دو و یک‌بار تکرار کند (ص ۶۸).

هراس نداشتن و بلند خواندن در هنگام تکرار

زبینه است که هنگام تکرار نه‌راسد؛ زیرا درس و تکرار باید با نیرو و نشاط صورت گیرد (ص ۶۸).

جستجو و تحقیق پیوسته

دانشجو موظف است از عنفوان جوانی تا پایان عمر در تحصیل علمش مداومت کند (ص ۶۹).

توکل

طالب علمی که در جستجوی دانش است، باید توکل داشته باشد و هم خود را صرف کسب رزق و روزی (مادی) نکند و دلش را مشغول نسازد و صبر و شکیبایی را پیشه خود کند.

زمان جستجو و بهره‌برداری دانش

بهترین زمان برای تحصیل و مطالعه ابتدای جوانی، هنگام سحر و بین مغرب و عشاء است. شایسته است که تمام‌وقتش را با جستجوی دانش پر کند.

تنوع علوم برای رفع خستگی

زمانی که از دانشی خسته شد، به دانش دیگر مشغول شود. معروف است که محمد بن حسن شب نمی‌خوابیده و روبه رویش جزوه‌های مختلفی بوده و هرزمانی که از دانشی خسته می‌شده، به دانش دیگر می‌نگریسته و مطالعه می‌کرده است (ص ۷۳).

جستجوی کمال

شایسته است که ملازم دانش، دل سوز و اندرز خواه باشد و از حسادت دوری کند؛ زیرا حسادت سودی نداشته و ضرر به همراه دارد.

ترک دشمنی و درگیری

شایسته است که دانشجو با کسی منازعه و دشمنی نکند؛ زیرا وقت او را تلف می کند. احسان نیکوکار به او برگردانده می شود و بدی بدکار او را کفایت می کند (ص ۷۶).

دوری از بدگمانی

تو را از بدگمانی به انسان مؤمن بر حذر می دارم؛ زیرا بدگمانی منشأ دشمنی است. این کار بر تو روا نیست (ص ۷۶).

فایده بردن و راه و روش آن

شایسته است که دانشجو در تمام اوقات از علم بهره جوید تا فضیلت علم برایش حاصل شود. راه استفاده آن است که همیشه قلم و کاغذ به همراه داشته باشد تا آنچه از فواید علم می شنود. راه استفاده آن است که همیشه قلم و کاغذ به همراه داشته باشید تا از آنچه فواید علم می شنود، بنویسد و یادداشت بردارد.

غنیمت شمردن وقت استادان

عمر کوتاه و دانش بسیار است. زینده است که دانشجو زمان را به هدر ندهد و شب ها و تنهایی ها را غنیمت بشمارد (ص ۷۸).

تحمل سختی ها در راه کسب دانش

ریاضت یکی از روش های خودسازی و تربیتی است. در لغت به معنای ن=تدبیری است که برای رام کردن اسب سرکش به کار می رود تا از حرکات ناهنجار دست بردارد و به فرمان سوارکار درآید (طوسی، ۱۳۶۲، ۱۱۷ و ۱۱۶). بنا بر عقیده خواجه طوسی ضرورت ریاضت بدان دلیل است که چنانچه نفس آدمی از قوه شهوی و غضبی پیروی کند و به فرمان این دو درآید در حد نفس بهیمی و سبعی تنزل می کند و در صورت سرکوب این قوا به ناروا گراییده و قوای خود را به تعطیلی کشانده است. پس به منظور هدایت و مهار این قوا باید آن ها را از طریق ریاضت به خدمت عقل و دین درآورد (طوسی، الف، ۱۳۶۹). جوینده علم و دانش چاره ای ندارد جز اینکه در جستجوی دانش، خواری و سختی را تحمل کند. چاهلوسی جز به قصد طلب دانش نکوهیده است. او چاره ای ندارد جز اینکه استاد و هم کلاسی ها و دیگران را به قصد استفاده، کرنش و ستایش کند؛ و برای آنکه خود و دیگر دانشجویان از استاد بهره مند شوند، چاره ای جز ستایش استاد نیست (ص ۷۸).

پابندی به تقوا با کردار شایسته و ترک ناشایست

هرگاه دانشجو باتقواتر باشد، دانش او بیشتر سود می رساند و فراگیری دانش برای او آسان تر می گردد و فایده او بیشتر می شود. از خصوصیات دانشجوی صاحب تقوا، دوری از پرخوری، پرخواری، پرگوئی، خودداری از غذای بازار، دوری از بدگوئی، پرهیز از هم نشینی با پرگو و یاوه گو، دوری از هم نشین فاسد، تکرار دروس مقابل قبله و غنیمت شمردن دعای نیکان است.

رعایت آداب و سنت ها

زیبنده است که در رعایت آداب و سنت ها سستی نرزد، خوب است نماز بسیار بخواند و همچون خشوع کنندگان نماز بخواند؛ چراکه این امر او را در فراگیری دانش یاری می رساند.

همراه داشتن وسایل نوشتن و مطالعه

شایسته است که در دفتر صفحه ای خالی برای نوشتن بگذارد و نیز قلم به همراه داشته باشد تا آنچه را که می شنود بنویسد (ص ۸۱).

علل و عواملی که موجب حفظ و به یاد سپردن یا فراموشی مطالب می شود

۱- کوشش ۲- پیوستگی ۳- کم کردن غذا ۴- نماز شب و خضوع و خشوع ۵- قرائت قرآن کریم. همچنین لغزش ها و گناهان، حزن و اندوه و افسردگی و اشتغال زیاد فکری و دل بستگی، سیب ترش، باعث فراموشی می شود.

پاسخ به سؤال سوم: از منظر خواجه نصیرالدین طوسی، چه نقدهایی را می توان بر ویژگی های تعریف شده دانش آموز در اسناد آموزش و پرورش متصور شد؟

با مقایسه ویژگی های دانش آموز از دیدگاه خواجه نصیر و اسناد آموزش و پرورش کشور مشخص می شود که در بسیاری از موارد، ویژگی های مورد نظر خواجه نصیر در اسناد مشاهده می شود و می توان ما به ازای ویژگی های مورد نظر خواجه نصیر را در اسناد پیدا کرد. از جمله موارد این اشتراک در جدول ذیل آمده است.

جدول ۲. ویژگی های دانش آموز در دیدگاه خواجه نصیر و ما به ازای ویژگی ها در اسناد آموزش و پرورش

ویژگی های دانش آموز در دیدگاه خواجه نصیر	ما به ازای ویژگی ها در اسناد آموزش و پرورش
تأثیر هم نشین	انسان از نظام فرهنگی، اقتصادی و سیاسی اجتماع تأثیر می پذیرد
خودکارآمدی دانش آموز و نحوه برگزیدن استاد	هرگونه تکاملی که برای انسان حاصل می شود در اثر اعمال اختیاری و آزادانه اوست
کوشش و تلاش	انسان موجودی همواره در حال حرکت و سیوروت است
آغاز کردن با متن های کوچک	هویت آدمی به تدریج شکل می گیرد
توکل	اراده آدمی تنها در چهارچوب تقدیر خداوند و با پذیرش سنن الهی، قدرت تأثیرگذاری بر این دگرگونی ها را دارد
پایبندی به تقوا با کردار شایسته و ترک ناشایست	اعتقاد به روز رستاخیز و حیات اخروی از مبانی مهم تربیت اسلامی است
شکر و دعا	اعتقاد به روز رستاخیز و حیات اخروی از مبانی مهم تربیت اسلامی است

علی رغم وجود ویژگی های مشترک فوق، برخی از ویژگی های دانش آموز از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی وجود دارد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش کمتر به آن توجه شده یا اصلاً وجود ندارد. مطابق با کاربرد واژه «مبانی» در اسناد آموزش و پرورش، به طور کلی تأکید مناسب و کافی بر مبانی و اصول صورت گرفته و اشاره اندکی به روش های مشخص شده است و این در حالی است که خواجه نصیرالدین طوسی در کتاب «آداب المتعلمین» به خوبی و به طور روشن به معرفی خصوصیات و روش های تربیتی مبتنی بر اصول و بنیادهای دینی می پردازد. خواجه نصیرالدین طوسی، نگاهی گسترده تر و عمیق تر به اصول تربیتی داشته و با مطرح ساختن هر جنبه از اصول تربیتی به شرح و بسط آن پرداخته است (رحمانیا و همکاران، ۱۳۹۸). خواجه نصیرالدین به نظام ارزشی

حاکم بر فرایند تربیت انسانی، توجه ویژه‌ای نموده است. نظام ارزشی در نگاه او بر مباحث فطری و سرشتی انسان مبتنی است. خواجه نصیر تأثیرات غیبی و آموزه‌های معنوی و عنایات الهی را در تثبیت نظام ارزشی مذکور و هدایت انسان با اشاره مشخص روش‌های تربیتی در مسیر ارزش‌ها مؤثر می‌داند. مرتبی از بدو کودکی، هم آمادگی پذیرش نظام ارزشی را دارد و هم اگر خوب هدایت نشود ضد ارزش‌ها می‌تواند در سرشت او جای گیرد (نبی لو، ۱۳۹۱). ازجمله کتاب‌ها و رساله‌هایی که در زمینه خاص تعلیم و تربیت - با مفهوم محدود مشخص آن - تألیف شده است. کتاب «آداب المتعلمین» منصوب به خواجه نصیرالدین طوسی (۵۳۰ - ۶۵۷ ه.ق) از دانشمندان قرن هفتم هجری است (ص ۱۷) و چون فرزند در وجود آید، ابتدا به تسمیه او باید کرد به نامی نیکو، چه اگر نامی ناموافق بر او نهند، مدت عمر از آن ناخوش دل باشد (حمیدی، ۱۳۹۰).

نتیجه‌گیری

استفاده کردن از نظرات اندیشمندان و به‌کارگیری آن در تعلیم و تربیت ازجمله اموری است که در نظام تعلیم و تربیت جایگاهی مهم و اساسی را دارد. نقد و بررسی نظرات مربیان در نظام تعلیم و تربیت به‌خوبی به بهبود تربیت کمک می‌کند. در سند تحول آموزش و پرورش اخلاق و سعادت انسان به‌طورکلی در قالب طرح مبانی، اصول مطرح شده و به روش‌های عینی و ملموس اشاره کمتری شده است، درحالی‌که خواجه نصیرالدین طوسی در آداب المتعلمین به روش‌های مشخص و عملیاتی اشاره کرده است و وجود مبانی و اصول تربیت مبتنی بر نگرش توحیدی به‌خوبی در روش‌های تربیتی وی قابل ملاحظه است. مربی با استفاده و تسلط بر روش‌های مشخص تربیتی به فعالیت می‌پردازد؛ بنابراین بنیادی‌ترین امر استفاده از فنون و روش‌های تربیتی است. قاعده حاکم بر دانش به روش‌های تربیتی توسط معلم و به‌کارگیری آن‌ها در کلاس درسی برای مربیان امری است حکیمانه و مبتنی بر نگرش و رفتار توحیدی را در زندگی مربیان محقق می‌سازد. چنین مربیانی به تربیت واقعی دینی و مبتنی بر هویت بومی و فرهنگی خواهند رسید.

منابع

- آقازاده، احمد (۱۳۸۹). تاریخ آموزش و پرورش ایران. تهران: ارسباران.
- باقری، خسرو (۱۳۸۲). دیدگاه‌های جدید در فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات نقش هستی.
- حمیدی، سید جعفر (۱۳۹۰). تعلیم و تربیت از نظر خواجه نصیرالدین طوسی. فصلنامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، شماره هشتم، ۹۱-۱۱۰.
- رحمانیان، زینب، نبی زاده اردبیلی، ندا (۱۳۹۸). بررسی مقایسه‌ای آراء خواجه نصیر و نصرالله منشی درباره تربیت اخلاقی. پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، سال یازدهم، شماره چهل و سوم، ۸۵-۱۱۰.
- صفوی، امان‌الله (۱۳۸۳). تاریخ آموزش و پرورش ایران: از ایران باستان تا ۱۳۸۰ هجری. تهران: انتشارات رشد.
- ضیمران، محمدعلی (۱۳۸۰). تاریخ آموزش و پرورش ایران و اسلام، تهران: انتشارات ساسان.
- طوسی، خواجه نصیرالدین طوسی (۱۳۶۹ الف). اوصاف الاشراف. تصحیح و توضیح مجتبی مینوی و علی‌رضا حیدری. تهران: خوارزمی
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۶۰). اخلاق ناصری. تصحیح مجتبی مینوی، علی‌رضا حیدری. تهران: خوارزمی.
- وزارت آموزش و پرورش. سند تحول راهبردی نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی.
- ایران، شورای عالی آموزش و پرورش.

- نبی لو، علیرضا (۱۳۹۱). بررسی نظریه ها و آرای خواجه نصیرالدین طوسی درباره تعلیم و تربیت انسان و نظام ارزشی حاکم بر آن. نشریه علمی پژوهشی پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، سال چهارم، شماره شانزدهم، ۵۹-۸۲.

فصلنامه ایده های نو در تعلیم و تربیت